

De Bossche Loterij 1562-1564

Dr. G.C.M. van Dijck maakt in bovengenoemde uitgave de registers van deze loterij toegankelijk voor een breed publiek.

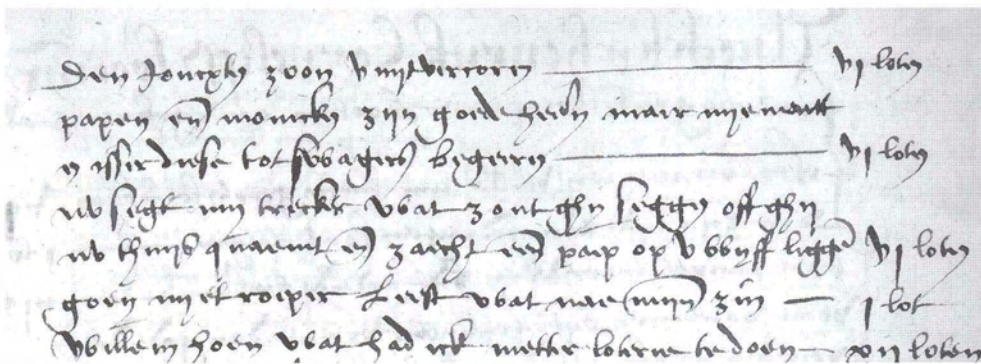
De oudst bekende loterij dateert van de 15e eeuw. In 's-Hertogenbosch werd de eerste loterij gehouden in 1506 zoals beschreven in de stadsrekening van dat jaar die bewaard wordt in het Stadsarchief. Niet alleen in onze stad maar op een groot aantal plaatsen zijn gegevens bewaard over loterijen tussen 1500 en 1600. Ook hierover wordt informatie gegeven in de publicatie.

Net als vandaag de dag was de belangrijkste aanleiding natuurlijk het ontbreken van middelen. Anders dan nu ging het meestal om het versterken van de gemeentekas zoals ook bij de Bossche Loterij van 1562-1564.

Wat maakt deze loterijregisters zo belangrijk voor de geschiedenis van een stad? Omdat het de gewoonte was op de lotbriefjes niet de namen van de koper maar een door hem of haar bedachte spreuk te zetten, gaven de loterijen bewoners de mogelijkheid zich anoniem uit te spreken over maatschappij, kerk en politiek in een kritische of anderszins ontoelaatbare vorm. Daarnaast staan er veel gezegden in die zich laten vergelijken met hedendaags Nederlands. In totaal zijn in 1562/1564 ruim 9000 spreuken geregistreerd die ieder gekoppeld zijn aan één of meestal meerdere loten.

Niet alleen Bosschenaren waagden een kansje in deze loterij. Zoals gebruikelijk werden overal in de Lage Landen loten aan de man gebracht. Tot in Friesland en Keulen waren 'lootmeesters' voor Den Bosch actief.

Men treft in de registers vrome en rechtschapen uitspraken aan van deelnemers maar ook wordt er min of meer openlijk kritiek geleverd op clerus, de bisschoppen en de paus.

De wereldlijke overheid blijft buiten schot. Naast de antiklerikale spreuken zijn de scabreuze teksten nog talrijker zodat een goed beeld ontstaat van de volksmond uit de jaren 1560.

In 1564 beklagde zich de landvoogdes over de loterij te Delft vanwege 'scandaleuze ende kettersche prosen'. In 's-Hertogenbosch komt dit in mindere mate voor omdat voor de uitslag in de teksten is ingegrepen. Ook hierover wordt geschreven in het boek dat naast een toegankelijke tekst van de registers een beeld schetst van het reilen en zeilen bij de loterij in de 16e eeuw.

In de registers is een schat aan gegevens beschikbaar voor de genealogische, biografische en demografische geschiedenis. Hele gezinnen en families worden met voor- en achternaam vermeld, zoals ook in een enkel geval een complete kloostergemeenschap. De lijsten geven een weerspiegeling van wat de toenmalige maatschappij bood: humanisten, musici, kunstenaars, armen, blinden en verschoptelingen. Om deze doorsnee van de toenmalige samenleving beter toegankelijk te maken is gekozen voor een gecombineerde uitgave op papier en op diskette. De diskette (alleen op aanvraag) geeft de mogelijkheid tot gedetailleerd onderzoek.

Afbeelding uit het Loterijregister van 1562-1564, fol. 153, met enige spreuken.

De functie van de spreuken ('prosen') is niet geheel duidelijk (zie: Anneke Huisman en Johan Koppenol. 'Daer comt de Loterij met trommels en trompetten! Loterijen in de Nederlanden tot 1726', Hilversum 1991, hoofdstuk 8). Mogelijk dienden ze in de 15e eeuw vooral als 'bezwering van het lot', om door b.v. het aanroepen van een heilige bij de trekking het lot op een prijs te laten vallen. Bij de latere loterijen is het doel van de spreuken waarschijnlijk vooral gelegen in het opluisteren van de verloting. Bij de Bossche festiviteit van 1564, die 17 dagen en nachten doorging, werden de briefjes met spreuken stuk voor stuk uit een van de zakken genomen en voorgelezen, terwijl uit een andere mand een briefje getrokken werd met een 'niet' of een prijs. In het afgebeelde fragment klinkt kritiek op de geestelijkheid door: (tweede regel) 'Papen ende monicken zyn goede heeren maer nyemant en isser diese tot swagers begeeren ... vi loten'. En de volgende: 'Nu segt my trecker wat zout ghy seggen off ghy nu thuis quaemt ende zaecht eenen paep op u wyff liggen ... vi loten'.

(Oud stadsarchief Den Bosch, inv. v. Zuijlen nr. c 166, inv. Hoekx nr. 3029)

De Bossche Loterij 1562-1564 is een publicatie van Dr.G.C.M. van Dijck en is verkrijgbaar bij onder meer Boekhandel Adr. Heinen (€ 20,-).